YHTEISÖJEN TUOMIOISTUIMEN TUOMIO

6 päivänä toukokuuta 2003 *

Asiassa C-104/01,

jonka Hoge Raad der Nederlanden (Alankomaat) on saattanut EY 234 artiklan nojalla yhteisöjen tuomioistuimen käsiteltäväksi saadakseen tässä kansallisessa tuomioistuimessa vireillä olevassa asiassa

Libertel Groep BV

vastaan

Benelux-Merkenbureau

ennakkoratkaisun jäsenvaltioiden tavaramerkkilainsäädännön lähentämisestä 21 päivänä joulukuuta 1988 annetun ensimmäisen neuvoston direktiivin 89/104/ETY (EYVL 1989, L 40, s. 1) 3 artiklan tulkinnasta,

* Oikeudenkäyntikieli: hollanti.

YHTEISÖJEN TUOMIOISTUIN,

toimien kokoonpanossa: kuudennen jaoston puheenjohtaja J.-P. Puissochet, joka hoitaa presidentin tehtäviä, jaostojen puheenjohtajat M. Wathelet ja C. W. A. Timmermans sekä tuomarit C. Gulmann, D. A. O. Edward, P. Jann, F. Macken, S. von Bahr ja J. N. Cunha Rodrigues (esittelevä tuomari),

julkisasiamies: P. Léger,
kirjaaja: johtava hallintovirkamies M.-F. Contet,

ottaen huomioon kirjalliset huomautukset, jotka sille ovat esittäneet

— Libertel Groep BV, edustajinaan advocaat D. W. F. Verkade ja advocaat D. J. G. Visser,

— Benelux-Merkenbureau, asiamiehenään advocaat C. J. J. C. van Nispen,

— Alankomaiden hallitus, asiamiehenään H. G. Sevenster,

— Yhdistyneen kuningaskunnan hallitus, asiamiehenään R. Magrill, avustajanaan barrister D. Alexander,

— Euroopan yhteisöjen komissio, asiamiehinään N. B. Rasmussen ja H. M. H. Speyart,

ottaen huomioon suullista käsittelyä varten laaditun kertomuksen,

kuultuaan Benelux-Merkenbureaun, asiamiehenään C. J. J. C. van Nispen, Alankomaiden hallituksen, asiamiehenään J. van Bakel, Yhdistyneen kuningaskunnan hallituksen, asiamiehenään barrister M. Tappin, ja komission, asiamiehenään H. M. H. Speyart, 30.4.2002 pidetyssä istunnossa esittämät suulliset huomautukset,

kuultuaan julkisasiamiehen 12.11.2002 pidetyssä istunnossa esittämän ratkaisuehdotuksen,

on antanut seuraavan

tuomion

1 Hoge Raad der Nederlanden on esittänyt yhteisöjen tuomioistuimelle 23.2.2001 tekemällään välipäätöksellä, joka on saapunut yhteisöjen tuomioistuimeen 5.3.2001, EY 234 artiklan nojalla neljä ennakkoratkaisukysymystä jäsenvaltioiden tavaramerkkilainsäädännön lähentämisestä 21 päivänä joulukuuta 1988 annetun ensimmäisen neuvoston direktiivin 89/104/ETY (EYVL 1989, L 40, s. 1; jäljempänä direktiivi) 3 artiklan tulkinnasta.

2 Nämä kysymykset on esitetty Libertel Groep BV -nimisen yhtiön (jäljempänä Libertel) ja Benelux-Merkenbureaun (Benelux-tavaramerkkivirasto) välisessä asiassa, jossa on kyse siitä, että viimeksi mainittu on kieltäytynyt rekisteröimästä oranssia väriä tavaramerkiksi televiestintäalan tavaroita ja palveluja varten Libertelin hakemuksen mukaisesti.

Asiaa koskevat oikeussäännöt

Pariisin yleissopimus

3 Tavaramerkkioikeuden alaa säännellään kansainvälisesti teollisoikeuden suojelemista koskevassa yleissopimuksessa, joka on allekirjoitettu Pariisissa 20.3.1883 ja jota viimeksi on tarkistettu Tukholmassa 14.7.1967 (Série des Traités des Nations unies, nro 11851, osa 838, s. 305—388; jäljempänä Pariisin yleissopimus). Kaikki jäsenvaltiot ovat tämän yleissopimuksen sopimuspuolia.

4 Pariisin yleissopimuksen 6 quinquies artiklan B osan 2 kohdassa määrätään, että merkkien rekisteröinti voidaan evätä tai ne voidaan todeta pätemättömiksi, jos niiltä kokonaan puuttuu omintakeinen luonne.

5 Pariisin yleissopimuksen 6 *quinquies* artiklan C osan 1 kohdassa todetaan seuraavaa:

"Merkin suojaamiskelpoisuutta arvosteltaessa on otettava huomioon kaikki tosiseikat, erityisesti kuinka kauan merkki on ollut käytössä."

Yhteisön lainsäädäntö

6 Direktiivin 2 artiklassa, jonka otsikkona on "Tavaramerkin muodostavat merkit", säädetään seuraavaa:

"Tavaramerkkinä voi olla mikä tahansa merkki, joka voidaan esittää graafisesti, erityisesti sanoin, henkilönnimet mukaan lukien, kuvioin, kirjaimin, numeroin taikka tavaroiden tai niiden päällyksen muodon avulla, jos sellaisella merkillä voidaan erottaa yrityksen tavarat tai palvelut muiden yritysten tavaroista tai palveluista."

7 Direktiivin 3 artiklan, jonka otsikkona on "Rekisteröinnin esteet ja mitättömyysperusteet", 1 ja 3 kohdassa säädetään seuraavaa:

"1. Seuraavia merkkejä ei saa rekisteröidä tai, jos ne on rekisteröity, ne on julistettava mitättömiksi:

a) merkit, jotka eivät voi olla tavaramerkkeinä;

b) tavaramerkit, joilta puuttuu [erottamiskyky] *;

* Tässä ja jäljempänä tuomiossa käytetään ilmaisun erottuvuus sijasta ilmaisua erottamiskyky.

c) yksinomaan sellaisista merkeistä tai merkinnöistä muodostuvat tavaramerkit, jotka voivat elinkeinotoiminnassa osoittaa tavaroiden tai palvelujen lajia, laatua, määrää, käyttötarkoitusta, arvoa tai maantieteellistä alkuperää, tavaroiden valmistusajankohtaa tai palvelujen suoritusajankohtaa taikka muita tavaroiden tai palvelujen ominaisuuksia;

d) yksinomaan sellaisista merkeistä tai merkinnöistä muodostuvat tavaramerkit, jotka ovat tulleet yleisessä kielenkäytössä tai hyvän kauppatavan mukaan tavanomaisiksi;

e) merkit, jotka muodostuvat yksinomaan

— tavaran luonteenomaisesta muodosta,

— teknisen tuloksen saavuttamiseksi välttämättömästä tavaran muodosta tai

— tavaran arvoon olennaisesti vaikuttavasta muodosta;

— —

3. Tavaramerkiltä ei saa evätä rekisteröintiä tai sitä ei saa julistaa mitättömäksi 1 kohdan b, c tai d alakohdan mukaisesti, jos tavaramerkki on ennen rekisteröintihakemuksen tekopäivää käytössä tullut [erottamiskykyiseksi]. Lisäksi

jäsenvaltio voi säätää, että säännös koskee myös tavaramerkkiä, joka on tullut [erottamiskykyiseksi] rekisteröintihakemuksen tekopäivän tai rekisteröintipäivän jälkeen."

8 Direktiivin 6 artiklassa säädetään seuraavaa:

"1. Tavaramerkin haltija ei saa kieltää toista käyttämästä elinkeinotoiminnassa:

a) omaa nimeään tai osoitettaan,

b) tavaroiden tai palvelujen lajia, laatua, määrää, käyttötarkoitusta, arvoa tai maantieteellistä alkuperää, tavaroiden valmistusajankohtaa tai palvelujen suoritusajankohtaa taikka muita tavaroiden tai palvelujen ominaisuuksia osoittavia merkintöjä,

c) tavaramerkkiä, milloin sen käyttäminen on tarpeen tavaran tai palvelun, erityisesti lisätarvikkeiden tai varaosien, käyttötarkoituksen osoittamiseksi,

jos hän käyttää niitä hyvää liiketapaa noudattaen.

2. Tavaramerkin haltija ei saa kieltää toista käyttämästä elinkeinotoiminnassa aikaisempaa oikeutta alueella, jolla se on voimassa, jos se jäsenvaltion lainsäädännön mukaan on voimassa vain erityisellä alueella."

Benelux-maiden yhtenäinen tavaramerkkilaki

9 Belgian kuningaskunta, Luxemburgin suurherttuakunta ja Alankomaiden kuningaskunta ovat sisällyttäneet tavaramerkkejä koskevan lainsäädäntönsä yhteiseen lakiin eli Benelux-maiden yhtenäiseen tavaramerkkilakiin (Trb. 1962, 58). Tätä lakia muutettiin 2.12.1992 allekirjoitetulla kyseisen lain muuttamista koskevalla pöytäkirjalla (Trb. 1993, 12), jolla pyrittiin varmistamaan direktiivin täytäntöönpano kaikissa kolmessa Benelux-maassa, siten, että muutos tuli voimaan 1.1.1996.

10 Benelux-maiden yhtenäisen tavaramerkkilain (jäljempänä tavaramerkkilaki), sellaisena kuin se on näin muutettuna, 6 a §:ssä todetaan seuraavaa:

"1. Benelux-tavaramerkkiviraston on evättävä rekisteröinti, jos se katsoo, että:

a) hakemuksen kohteena oleva merkki ei ole 1 §:ssä tarkoitettu tavaramerkki erityisesti siksi, että siltä kokonaan puuttuu Pariisin yleissopimuksen 6 *quinquies* artiklan B osan 2 kohdassa tarkoitettu erottamiskyky.

b) hakemus koskee 4 pykälän 1 ja 2 momentissa tarkoitettua tavaramerkkiä.

2. Rekisteröinnin epäämisen on koskettava tavaramerkin muodostavaa merkkiä kokonaisuutena. Rekisteröinti voidaan evätä yhden tai useamman sellaisen tavaran osalta, joita varten tavaramerkki on tarkoitettu.

3. Benelux-tavaramerkkiviraston on välittömästi ilmoitettava rekisteröinnin hakijalle kirjallisesti aikomuksestaan evätä rekisteröinti kokonaan tai osittain ja perustelut tälle, ja sen on annettava hakijalle tilaisuus antaa tästä ilmoituksesta vastineensa täytäntöönpanoasetuksessa asetetussa määräajassa.

4. Jos Benelux-tavaramerkkiviraston rekisteröintiä vastaan esittämiä huomioita ei ole säädetyssä määräajassa osoitettu vääriksi, merkin rekisteröinti evätään kokonaan tai osittain. Benelux-tavaramerkkiviraston on välittömästi annettava hakijalle kirjallisesti tieto rekisteröinnin epäämisestä sekä mainittava ne perusteet, joiden vuoksi hakemus on hylätty, ja kyseistä päätöstä koskeva 6 b §:n mukainen muutoksenhakukeino.

5. Jos hakemuksen rekisteröinti evätään kaikkien tavaroiden tai joidenkin tavaroiden osalta, hakemus on kokonaisuudessaan tai osittain mitätön. Mitättömyys tulee voimaan vasta sitten, kun 6 b §:ssä tarkoitettu kanteen nostamiselle varattu aika on päättynyt eikä kannetta ole nostettu tai kun tavaramerkin rekisteröimisen määräämistä koskeva vaatimus on lopullisesti hylätty."

11 Tavaramerkkilain 6 b §:ssä säädetään seuraavaa:

"Hakija voi kahden kuukauden kuluessa 6 a §:n 4 momentissa tarkoitetusta tiedoksiannosta nostaa Cour d'appel de Bruxellesissä, Gerechtshof te 's-

Gravenhagessa tai Cour d'appel de Luxembourgissa kanteen, jossa vaaditaan tavaramerkin rekisteröimisen määräämistä. Alueellisesti toimivaltainen tuomioistuin määräytyy hakemuksessa ilmoitetun hakijan osoitteen, asiamiehen osoitteen tai prosessiosoitteen perusteella."

Pääasia ja ennakkoratkaisukysymykset

12 Libertel on Alankomaihin sijoittautunut yhtiö, jonka pääasiallinen toimiala on matkaviestintäpalvelujen tarjoaminen.

13 Benelux-tavaramerkkivirasto on toimivaltainen viranomainen tavaramerkkien alalla Belgian kuningaskunnassa, Luxemburgin suurherttuakunnassa ja Alankomaiden kuningaskunnassa. Benelux-tavaramerkkiviraston on 1.1.1996 lähtien pitänyt tutkia tavaramerkkihakemukset ehdottomien rekisteröintiesteiden kannalta.

14 Libertel pyysi 27.8.1996 Benelux-tavaramerkkivirastoa rekisteröimään oranssin värin tavaramerkiksi tiettyjä televiestintäalan tavaroita ja palveluja varten eli luokkaan 9 kuuluvien tavaroiden osalta televiestintälaitteita varten ja luokkiin 35—38 kuuluvien palvelujen osalta televiestintäpalveluja ja televiestintäkeinojen kaupallista hallintoa, taloushallintoa ja teknistä hallintoa koskevia palveluja varten.

15 Rekisteröintihakemuksessa oli tavaramerkin esittämiseen tarkoitetussa kohdassa oranssiksi väritetty suorakulmio, ja tavaramerkin kuvaukseen tarkoitetussa kohdassa oli mainita "oranssi" ilman, että olisi mainittu minkäänlaista värikoodia.

16 Benelux-tavaramerkkivirasto ilmoitti 21.2.1997 päivätyllä kirjeellään Libertelille, että se väliaikaisesti epäsi tältä merkiltä rekisteröinnin. Benelux-tavaramerkkivirasto katsoi, että koska Libertel ei ollut näyttänyt toteen, että hakemuksessa tarkoitettu merkki, joka koostui yksinomaan oranssista väristä, olisi tullut käytön perusteella erottamiskykyiseksi, kyseiseltä merkiltä puuttui kokonaan tavaramerkkilain 6 a §:n 1 momentin a kohdassa tarkoitettu erottamiskyky.

17 Libertel vastusti tätä väliaikaista hylkäämistä. Benelux-tavaramerkkivirasto katsoi, ettei tätä hylkäämistä ollut syytä tarkastella uudelleen, ja antoi lopullisen hylkäämisen tiedoksi 10.9.1997 päivätyllä kirjeellä.

18 Libertel nosti tavaramerkkilain 6 b §:n mukaisesti tästä hylkäämisestä kanteen Gerechtshof te 's-Gravenhagessa (Alankomaat), joka hylkäsi kanteen 4.6.1998 antamallaan tuomiolla.

19 Libertel teki 3.8.1998 kassaatiovalituksen Hoge Raad der Nederlandeniin.

20 Asiaa Hoge Raad der Nederlandenissa käsiteltäessä esille nousi tavaramerkkilain 6 a §:n 1 momentin a kohdan oikeaa soveltamista koskevia kysymyksiä ja siten myös direktiivin 3 artiklan 1 kohdan b alakohdan tulkintaa koskevia kysymyksiä. Niinpä Hoge Raad päätti 23.2.2001 tekemällään välipäätöksellä lykätä asian käsittelyä ja esittää yhteisöjen tuomioistuimelle seuraavat ennakkoratkaisukysymykset:

"1) Onko mahdollista, että yksittäisellä erityisellä värillä, joka esitetään hakemuksessa sellaisenaan tai joka on määritetty kansainvälisesti sovellettavan koodin avulla, voi tiettyjen tavaroiden ja palveluiden osalta olla direktiivin 3 artiklan 1 kohdan b alakohdassa tarkoitettu erottamiskyky?

2) Jos vastaus kysymykseen 1 on myöntävä:

a) Millä edellytyksillä voidaan katsoa, että yksittäisellä erityisellä värillä on edellä tarkoitettu erottamiskyky?

b) Onko ensimmäiseen kysymykseen annettavan vastauksen kannalta merkitystä sillä, onko rekisteröintiä haettu lukuisia tavaroita ja/tai palveluja varten vai ainoastaan tiettyä tavaraa tai palvelua taikka tavaroiden tai palvelujen ryhmää varten?

3) Onko tietyn värin erottamiskykyä tavaramerkkinä arvioitaessa tutkittava, onko tämän värin osalta olemassa yleinen vapaana pitämisen tarve, jollainen voi olla sellaisten merkkien osalta, jotka ilmaisevat maantieteellistä alkuperää?

4) Kun Benelux-tavaramerkkivirasto arvioi, onko rekisteröintihakemuksessa tarkoitetulla merkillä direktiivin 3 artiklan 1 kohdan b alakohdassa tarkoitettu erottamiskyky, onko sen tutkittava merkin erottamiskyky ainoastaan abstraktisti vai onko sen otettava huomioon kaikki kyseiseen tapaukseen liittyvät konkreettiset seikat, mukaan lukien merkin käyttö ja käyttötapa?"

Ennakkoratkaisukysymysten arviointi

Alustavat huomautukset

21 Direktiivin 3 artiklaa koskevilla ennakkoratkaisukysymyksillä tiedustellaan, voiko tietty ääriviivaton väri sellaisenaan olla erottamiskykyinen tiettyjen tavaroiden tai palvelujen osalta, ja jos voi, niin millä edellytyksillä.

22 Näiden kysymysten tarkastelu edellyttää, että ensin ratkaistaan, voiko väri sellaisenaan olla direktiivin 2 artiklassa tarkoitettu tavaramerkki.

23 Tältä osin on todettava, että värin sellaisenaan on täytettävä kolme edellytystä. Sen on ensinnäkin muodostettava merkki. Toiseksi tämä merkki on voitava esittää graafisesti. Kolmanneksi merkillä on voitava erottaa tietyn yrityksen tavarat tai palvelut muiden yritysten tavaroista tai palveluista.

24 Euroopan unionin neuvosto ja komissio ovat antaneet yhteisen julistuksen, joka on sisällytetty neuvoston sen kokouksen pöytäkirjaan, jonka kuluessa direktiivi hyväksyttiin. Kyseisen julistuksen mukaan neuvosto ja komissio "katsovat, että 2 artiklassa ei suljeta pois sitä, että väriyhdistelmä tai yksi ainoa väri voitaisiin rekisteröidä tavaramerkiksi, mikä kuitenkin edellyttää sitä, että väriyhdistelmän tai värin perusteella yhden yrityksen tavarat tai palvelut voidaan erottaa muiden yritysten tavaroista tai palveluista" (tavaramerkkiviraston virallinen lehti nro 5/96, s. 607).

25 Tällaista julistusta ei kuitenkaan voida ottaa huomioon tulkittaessa johdetun oikeuden säännöstä silloin kun, kuten nyt esillä käsiteltävässä asiassa, julistuksen sisältö ei kuvastu millään tavoin kyseisen säännöksen sanamuodosta, jolloin sillä ei ole oikeudellista merkitystä (ks. asia C-292/89, Antonissen, tuomio 26.2.1991, Kok. 1991, s. I-745, Kok. Ep. XI, s. I-67, 18 kohta, ja asia C-329/95, VAG Sverige, tuomio 29.5.1997, Kok. 1997, s. I-2675, 23 kohta). Neuvosto ja komissio ovat lisäksi nimenomaisesti myöntäneet tämän rajoituksen julistuksensa johdanto-osassa, jonka mukaan "seuraavassa esitettävät neuvoston ja komission lausumat eivät ole osa tätä direktiiviä, eikä niillä oteta kantaa siihen, miten Euroopan yhteisöjen tuomioistuimen olisi tulkittava direktiiviä".

26 Niinpä yhteisöjen tuomioistuimen tehtävänä on määrittää, onko direktiivin 2 artiklaa tulkittava siten, että väri sellaisenaan voi muodostaa tavaramerkin.

27 Tältä osin on todettava, että ei voida lähteä siitä, että väri sellaisenaan muodostaa merkin. Tavallisesti väri on pelkkä esineen ulkoinen ominaisuus. Se voi kuitenkin muodostaa merkin. Tämä riippuu siitä asiayhteydestä, jossa kyseistä väriä käytetään. Joka tapauksessa väri sellaisenaan voi suhteessa tiettyyn tavaraan tai palveluun muodostaa merkin.

28 Lisäksi on niin, kuten yhteisöjen tuomioistuin on jo todennut, että direktiivin 2 artiklassa tarkoitetulla graafisella esityksellä merkki on voitava esittää visuaalisesti erityisesti kuvioiden, viivojen tai kirjoitusmerkkien avulla siten, että merkki voidaan tunnistaa täsmällisesti (asia C-273/00, Sieckmann, tuomio 12.12.2002, Kok. 2002, s. I-11737, 46 kohta).

29 Täyttääkseen tehtävänsä direktiivin 2 artiklassa tarkoitetun graafisen esityksen on oltava selvä, täsmällinen, itsessään täydellinen, sellainen, että siihen on helppo tutustua, ymmärrettävä, kestävä ja objektiivinen (ks. em. asia Sieckmann, tuomion 47—55 kohta).

30 Nyt esillä olevassa tapauksessa yhteisöjen tuomioistuimelle esitetyssä kysymyksessä on kyse hakemuksesta, jossa vaaditaan rekisteröitäväksi tietty väri sellaisenaan, ja kyseinen väri on esitetty tasaisella pinnalla olevalla värinäytteellä, värin sanallisella kuvauksella ja/tai kansainvälisesti hyväksytyllä värien yksilöimiskoodilla.

31 Tietyn värin pelkkä näyte ei kuitenkaan täytä tämän tuomion 28 ja 29 kohdassa asetettuja vaatimuksia.

32 Erityisesti on todettava, että tietyn värin näyte voi muuttua ajan kuluessa. On ehkä olemassa alustoja, joilla väri voidaan rekisteröidä siten, että se säilyy muuttumattomana, mutta on myös alustoja, erityisesti paperi, joilla värin sävy väistämättäkin muuttuu ajan myötä. Tällaisessa tapauksessa värinäytteen tallettaminen ei täytä direktiivin 2 artiklassa asetettua kestävyyttä koskevaa vaatimusta (ks. em. asia Sieckmann, tuomion 53 kohta).

33 Tästä seuraa, että värinäytteen tallettaminen ei sellaisenaan muodosta direktiivin 2 artiklassa tarkoitettua graafista esitystä.

34 Sen sijaan värin sanallinen kuvaus, joka koostuu kirjaimista koostuvista sanoista, muodostaa värin graafisen esityksen (ks. vastaavasti em. asia Sieckmann, tuomion 70 kohta).

35 Värin sanallinen kuvaus ei kaikissa tapauksissa välttämättä täytä kaikkia tämän tuomion 28 ja 29 kohdassa mainittuja edellytyksiä. Tätä kysymystä on arvioitava kunkin tapauksen olosuhteiden valossa.

36 Värinäytteen ja värin sanallisen kuvauksen yhdistelmä voi siis muodostaa direktiivin 2 artiklassa tarkoitetun graafisen esityksen edellyttäen, että kuvaus on selvä, täsmällinen, itsessään täydellinen, sellainen, että siihen on helppo tutustua, ymmärrettävä ja objektiivinen.

37 Samoista syistä, jotka on mainittu tämän tuomion 34 kohdassa, värin kuvaamista kansainvälisesti hyväksytyllä värien yksilöimiskoodilla voidaan pitää graafisena esityksenä. Tällaisten koodien katsotaan olevan täsmällisiä ja pysyviä.

38 Jos värinäyte yhdessä sanallisen kuvauksen kanssa ei täytä direktiivin 2 artiklassa graafiselle esitykselle asetettuja edellytyksiä erityisesti siitä syystä, että se ei ole täsmällinen tai kestävä, tämä puute voidaan tarvittaessa korjata kuvaamalla väriä lisäksi kansainvälisesti hyväksytyllä värien yksilöimiskoodilla.

39 Tarkasteltaessa kysymystä siitä, voidaanko värillä sellaisenaan erottaa tietyn yrityksen tavarat tai palvelut muiden yritysten tavaroista tai palveluista direktiivin 2 artiklassa tarkoitetulla tavalla, on arvioitava, voidaanko väreillä sellaisenaan välittää täsmällisiä tietoja erityisesti tavaran tai palvelun alkuperästä.

40 Tältä osin on palautettava mieliin, että vaikka väreillä voidaankin välittää tiettyjä mielleyhtymiä ja herättää tunteita, ne kuitenkin luonteensa puolesta soveltuvat huonosti välittämään täsmällisiä tietoja. Näin on varsinkin siitä syystä, että värejä tavanomaisesti käytetään suuressa määrin mainoksissa sekä tavaroiden ja palveluiden myymisessä niiden vetovoiman takia ilman, että niillä välitettäisiin mitään täsmällistä viestiä.

41 Ei kuitenkaan olisi oikeutettua päätellä tästä tosiseikkoja koskevasta toteamuksesta, että lähtökohtaisesti olisi kiellettyä katsoa, että väreillä sellaisenaan voitaisiin erottaa tietyn yrityksen tavarat tai palvelut muiden yritysten tavaroista tai palveluista. Ei nimittäin voida sulkea pois sitä, että on tilanteita, joissa väri sellaisenaan voi olla merkki tietyn yrityksen tavaroiden tai palvelujen alkuperästä. On siis myönnettävä, että väreillä sellaisenaan voidaan erottaa tietyn yrityksen tavarat tai palvelut muiden yritysten tavaroista tai palveluista direktiivin 2 artiklassa tarkoitetulla tavalla.

42 Edellä esitetystä seuraa, että väri sellaisenaan voi edellä mainittujen edellytysten täyttyessä muodostaa direktiivin 2 artiklassa tarkoitetun tavaramerkin.

43 Tämän tuomion 22—42 kohdassa esitettyjen huomioiden valossa on mahdollista ryhtyä tarkastelemaan ennakkoratkaisukysymyksiä.

Kolmas ennakkoratkaisukysymys

44 Ensiksi on paikallaan tarkastella kolmatta kysymystä, jolla kansallinen tuomioistuin tiedustelee, onko sitä erottamiskykyä arvioitaessa, joka tietyllä värillä voi tavaramerkkinä olla, tarpeen tutkia, onko olemassa yleinen vapaana pitämisen tarve, vastaavasti kuin sellaisten merkkien osalta, jotka ilmaisevat maantieteellistä alkuperää.

45 Tiettyjen yhteisöjen tuomioistuimelle esitettyjen huomautusten mukaan nykyisillä teknisillä keinoilla on mahdollista erottaa hyvin suuri määrä värien sävyjä. Tämä väite voi olla totta, mutta sillä ei ole merkitystä tämän kysymyksen kannalta. Kysymykseen siitä, voidaanko väri sellaisenaan rekisteröidä tavaramerkiksi, on vastattava kohdeyleisön näkökulmasta.

46 Koska ennakkoratkaisupyynnön esittämistä koskevassa päätöksessä ei toisin todeta, on katsottava, että pääasiassa on kyse tavaroista ja palveluista, jotka on tarkoitettu kaikille kuluttajille. Niinpä on katsottava, että nyt esillä olevassa tapauksessa kohdeyleisö muodostuu tavanomaisesti valistuneista sekä kohtuullisen tarkkaavaisista ja huolellisista keskivertokuluttajista (ks. asia C-342/97, Lloyd Schuhfabrik Meyer, tuomio 22.6.1999, Kok. 1999, s. I-3819, 26 kohta).

47 Niiden värien lukumäärä, jotka tämä yleisö voi erottaa, on alhainen siitä syystä, että harvoin on mahdollista suoraan verrata värien eri sävyjä olevia tavaroita. Tästä seuraa, että niiden eri värien lukumäärää, jotka ovat tosiasiallisesti käytettävissä mahdollisina tavaramerkkeinä erottamaan tavarat tai palvelut muista tavaroista tai palveluista, on pidettävä pienenä.

48 Vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan tavaramerkkioikeus on olennainen osa sitä vääristymättömän kilpailun järjestelmää, jonka luominen ja säilyttäminen on EY:n perustamissopimuksen tavoite (ks. asia C-10/89, HAG II, tuomio 17.10.1990, Kok. 1990, s. I-3711, Kok. Ep. X, s. 543, 13 kohta, ja asia C-63/97, BMW, tuomio 23.2.1999, Kok. 1999, s. I-905, 62 kohta). Merkin haltijalleen antamia oikeuksia ja vapauksia on tarkasteltava tämän tavoitteen valossa.

49 Lisäksi rekisteröity tavaramerkki antaa direktiivin 5 artiklan 1 kohdan mukaisesti haltijalleen tiettyjen tavaroiden tai palvelujen osalta yksinoikeuden, jonka nojalla haltija voi yksin käyttää tavaramerkiksi rekisteröityä merkkiä ilman ajallisia rajoituksia.

50 Tavaramerkin rekisteröintimahdollisuudelle voidaan asettaa yleiseen etuun perustuvia rajoituksia.

51 Niinpä direktiivin 3 artiklassa lueteltuja rekisteröintiesteitä on tulkittava ottamalla huomioon se yleinen etu, joka on kulloisenkin rekisteröintiesteen taustaajatuksena (ks. asia C-299/99, Philips, tuomio 18.6.2002, Kok. 2002, s. I-5475, 77 kohta).

52 Direktiivin 3 artiklan 1 kohdan c alakohdan osalta yhteisöjen tuomioistuin on todennut, että tällä säännöksellä pyritään siihen yleisen edun mukaiseen tavoitteeseen, jonka mukaan merkkejä tai ilmauksia, joilla kuvaillaan sen tyyppisiä tavaroita tai palveluita, joita varten rekisteröintiä haetaan, on jokaisen saatava vapaasti käyttää (yhdistetyt asiat C-108/97 ja C-109/97, Windsurfing Chiemsee, tuomio 4.5.1999, Kok. 1999, s. I-2779, 25 kohta, ja yhdistetyt asiat C-53/01—C-55/01, Linde ym., tuomio 8.4.2003, Kok. 2003, s. I-3161, 73 kohta).

53 Myös direktiivin 3 artiklan 1 kohdan e alakohdan osalta yhteisöjen tuomioistuin on jo todennut, että tällä säännöksellä pyritään siihen yleisen edun mukaiseen tavoitteeseen, jonka mukaan muotoa, jonka olennaiset piirteet johtuvat teknisestä tehtävästä ja joka on valittu tällaisen teknisen tehtävän täyttämiseksi, on jokaisen saatava vapaasti käyttää (em. asia Philips, tuomion 80 kohta ja em. yhdistetyt asiat Linde ym., tuomion 72 kohta).

54 Siltä osin kuin kyse on tiettyjen ääriviivattomien värien rekisteröimisestä sellaisinaan tavaramerkeiksi, tosiasiallisesti käytettävissä olevien värien vähäisestä määrästä seuraa, että jo se, että pieni määrä värejä rekisteröidään tavaramerkiksi tiettyjä palveluja tai tavaroita varten, voisi ammentaa tyhjiin koko käytettävissä olevien värien varaston. Näin laaja yksinoikeus ei olisi sopusoinnussa vää-

ristymättömän kilpailun järjestelmän kanssa erityisesti siitä syystä, että se voisi antaa perusteettoman kilpailuedun yhdelle ainoalle talouselämän toimijalle. Ei myöskään olisi talouden kehityksen ja yrittäjähengen edistämisen mukaista, että jo asemansa vakiinnuttaneet toimijat voisivat rekisteröidä käyttöönsä kaikki tosiasiallisesti käytettävissä olevat värit uusien toimijoiden vahingoksi.

55 On siis myönnettävä, että yhteisön tavaramerkkioikeudessa on yleisen edun mukaista olla rajoittamatta aiheettomasti sen tyyppisiä tavaroita tai palveluja, joita varten rekisteröintiä on haettu, tarjoavien muiden toimijoiden mahdollisuutta käyttää värejä.

56 Mitä suurempi on se tavaroiden tai palvelujen määrä, joita varten tavaramerkin rekisteröintiä haetaan, sitä enemmän tavaramerkin mahdollisesti antama yksinoikeus on omiaan olemaan kohtuuttoman laaja ja siten ristiriidassa vääristymättömän kilpailun järjestelmän säilyttämisen kanssa sekä sen yleisen edun kanssa, jonka mukaan sen tyyppisiä tavaroita tai palveluja, joita varten rekisteröintiä on haettu, tarjoavien toisten toimijoiden mahdollisuutta käyttää värejä ei saa aiheettomasti rajoittaa.

57 Komissio on huomautuksissaan esittänyt, että ajatus siitä, että tiettyjen merkkien on pysyttävä kaikkien käytettävissä ja että niitä niille ei siis voitaisi myöntää suojaa, esitetään pikemminkin direktiivin 6 artiklassa kuin sen 2 ja 3 artiklassa. Tätä väitettä ei voida hyväksyä.

58 Direktiivin 6 artiklassa nimittäin pyritään rajoittamaan tavaramerkin vaikutuksia sen jälkeen, kun se on rekisteröity. Komission väite merkitsee sitä, että se puoltaa direktiivin 3 artiklassa säädettyjen rekisteröintiesteiden minimaalista tarkastamista tutkittaessa rekisteröintihakemusta, koska vaara siitä, että toimijat voisivat omia tiettyjä merkkejä, joiden olisi pysyttävä kaikkien käytettävissä, neutralisoidaan 6 artiklan rajoituksilla siinä vaiheessa, kun rekisteröidyn tavaramerkin

vaikutuksia toteutetaan. Tämän väitteen hyväksyminen johtaisi itse asiassa siihen, että toimivaltaista viranomaista kiellettäisiin arvioimasta direktiivin 3 artiklassa olevia rekisteröintiesteitä tavaramerkkiä rekisteröitäessä ja niiden arvioiminen siirrettäisiin tuomioistuimille, joiden tehtävänä on taata tavaramerkkiin perustuvien oikeuksien konkreettinen käyttäminen.

59 Tällainen lähestymistapa on vastoin direktiivin järjestelmää, joka perustuu rekisteröintiä edeltävään tarkastukseen eikä jälkikäteiseen tarkastukseen. Minkään direktiivissä esitetyn perusteella ei sen 6 artiklasta voida tehdä tällaista päätelmää. Päinvastoin, direktiivin 2 ja 3 artiklassa täsmällisesti esitettyjen rekisteröintiesteiden lukumäärä ja yksityiskohtaisuus samoin kuin rekisteröinnin epäämistapauksessa käytettävissä olevien oikeussuojakeinojen laajuus osoittavat, että rekisteröintihakemusta käsiteltäessä suoritettavan tarkastelun ei pidä olla minimaalista. Tarkastelun on oltava tiukkaa ja kattavaa, jotta vältettäisiin tavaramerkkien perusteeton rekisteröinti. Kuten yhteisöjen tuomioistuin jo on todennut, oikeusvarmuuteen ja hyvään hallintotapaan liittyvistä syistä on varmistuttava siitä, ettei sellaisia tavaramerkkejä rekisteröidä, joiden käyttö voitaisiin menestyksekkäästi riitauttaa tuomioistuimissa (asia C-39/97, Canon, tuomio 29.9.1998, Kok. 1998, s. I-5507, 21 kohta).

60 Niinpä kolmanteen ennakkoratkaisukysymykseen on vastattava, että arvioitaessa erottamiskykyä, joka tietyllä värillä voi tavaramerkkinä käytettynä olla, on tarpeen ottaa huomioon yleinen etu, jonka mukaan sen tyyppisiä tavaroita tai palveluja, joita varten rekisteröintiä on haettu, tarjoavien muiden toimijoiden mahdollisuutta käyttää värejä ei saa aiheettomasti rajoittaa.

Ensimmäinen kysymys ja toisen kysymyksen a kohta

61 Ensimmäisellä kysymyksellään ja toisen kysymyksensä a kohdalla kansallinen tuomioistuin tiedustelee, voidaanko tietyllä värillä sellaisenaan katsoa olevan direktiivin 3 artiklan 1 kohdan b alakohdassa ja 3 kohdassa tarkoitettu erottamiskyky.

62 Vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan tavaramerkin keskeinen tehtävä on se, että tavaramerkillä taataan kuluttajalle tai loppukäyttäjälle se, että tavaramerkillä varustetulla tavaralla tai palvelulla on tietty alkuperä, jolloin kuluttaja tai loppukäyttäjä voi tavaramerkin perusteella erottaa ilman sekaannusvaaraa tavaran tai palvelun muista tavaroista tai palveluista, joilla on toinen alkuperä (ks. erityisesti em. asia Canon, tuomion 28 kohta, ja asia C-517/99, Merz & Krell, tuomio 4.10.2001, Kok. 2001, s. I-6959, 22 kohta). Tavaramerkin perusteella on erotettava, että tavarat tai palvelut ovat peräisin tietystä yrityksestä. Tältä osin on otettava samalla huomioon se, käytetäänkö tavaramerkkejä tavanomaisesti alkuperän ilmaisemiseen asianomaisilla toimialoilla, ja se, kuinka kohdeyleisö mieltää tavaramerkin.

63 Kohdeyleisö, sellaisena kuin se on määritelty tämän tuomion 46 kohdassa, muodostuu tavanomaisen valistuneista ja kohtuullisen tarkkaavaisista ja huolellisista keskivertokuluttajista.

64 On otettava huomioon se seikka, että keskivertokuluttajalla on ainoastaan harvoin mahdollisuus verrata suoraan eri tavaramerkkejä, vaan hänen on turvauduttava siihen epätäydelliseen muistikuvaan, joka hänellä on tavaramerkeistä (ks. toisissa yhteyksissä em. asia Lloyd Schuhfabrik Meyer, tuomion 26 kohta ja asia C-291/00, LTJ Diffusion, tuomio 20.3.2003, Kok. 2003, s. I-2799, 52 kohta).

65 Kohdeyleisö ei välttämättä miellä merkkiä, joka muodostuu väristä sellaisenaan, samalla tavoin kuin sana- tai kuviomerkkiä, joka muodostuu merkistä, joka ei liity sillä varustettujen tavaroiden ulkonäköön. Vaikka yleisö on tottunut välittömästi mieltämään, että sana- tai kuviomerkit osoittavat tavaran kaupallisen alkuperän, näin ei välttämättä ole silloin, kun merkki sekoittuu sen tavaran ulkonäköön, jota varten merkin rekisteröintiä tavaramerkiksi on haettu. Kuluttajat eivät ole tottuneet olettamaan tavaroiden tai niiden pakkauksen värin

perusteella graafisen tai sanallisen osatekijän puuttuessa, että tavaroilla olisi tietty alkuperä, sillä väriä sellaisenaan ei nykyisessä liike-elämässä lähtökohtaisesti käytetä yksilöimiskeinona. Väriltä sellaisenaan puuttuu yleensä se ominaisuus, että se erottaisi tietyn yrityksen tavarat muiden yritysten tavaroista.

66 Kun kyse on väristä sellaisenaan, erottamiskyvyn olemassaolo ennen mitään käyttöä on mahdollista vain poikkeuksellisissa olosuhteissa ja erityisesti silloin, kun niiden tavaroiden ja palvelujen määrä, joita varten tavaramerkin rekisteröintiä haetaan, on hyvin pieni ja kun kohdemarkkinat ovat hyvin erikoistuneet.

67 Vaikka värillä sellaisenaan ei lähtökohtaisesti olisi direktiivin 3 artiklan 1 kohdan b alakohdassa tarkoitettua erottamiskykyä, se voi tämän artiklan 3 kohdan nojalla kuitenkin käytössä tulla erottamiskykyiseksi tavaramerkkihakemuksessa mainittujen tavaroiden tai palvelujen osalta. Tavaramerkki voi tulla erottamiskykyiseksi muun muassa sellaisen tavanomaisen menettelyn jälkeen, jossa se tehdään tunnetuksi kohdeyleisön keskuudessa. Tällaisessa tapauksessa toimivaltaisen viranomaisen on arvioitava kaikkia niitä seikkoja, jotka voivat osoittaa tavaramerkin tulleen sellaiseksi, että sen perusteella kyseinen tavara voidaan tunnistaa tietyn yrityksen tavaraksi ja erottaa näin muiden yritysten tavaroista (em. asia Windsurfing Chiemsee, tuomion 49 kohta).

68 Ensimmäiseen ennakkoratkaisukysymykseen on näin ollen vastattava, että ääriviivattomalla värillä sellaisenaan voi olla tiettyjen tavaroiden ja palvelujen osalta direktiivin 3 artiklan 1 kohdan b alakohdassa ja 3 kohdassa tarkoitettu erottamiskyky edellyttäen erityisesti, että väri voidaan esittää graafisesti siten, että esitys on selvä, täsmällinen, itsessään täydellinen, sellainen, että siihen on helppo tutustua, ymmärrettävä, kestävä ja objektiivinen. Tätä viimeksi mainittua edellytystä ei voi täyttää pelkkä kyseisen värin esittäminen paperilla, mutta se voidaan täyttää kuvaamalla tätä väriä kansainvälisesti hyväksytyllä värien yksilöimiskoodilla.

69 Toisen ennakkoratkaisukysymyksen a kohtaan on vastattava, että tietyllä värillä sellaisenaan voidaan katsoa olevan direktiivin 3 artiklan 1 kohdan b alakohdassa ja 3 kohdassa tarkoitettu erottamiskyky edellyttäen, että kohdeyleisön käsityksen mukaan tavaramerkin perusteella kyetään yksilöimään, että tavara tai palvelu, jota varten tavaramerkin rekisteröintiä haetaan, on peräisin tietystä yrityksestä, ja erottamaan tämä tavara tai palvelu muiden yritysten tavaroista tai palveluista.

Toisen kysymyksen b kohta

70 Toisen kysymyksensä b kohdalla kansallinen tuomioistuin tiedustelee, onko sillä, onko väriä sellaisenaan haettu rekisteröitäväksi tavaramerkiksi lukuisia tavaroita tai palveluja varten tai tiettyä tavaraa tai palvelua taikka tavaroiden tai palvelujen tiettyä ryhmää varten, merkitystä arvioitaessa, onko tällä värillä direktiivin 3 artiklan 1 kohdan b alakohdassa tarkoitettu erottamiskyky.

71 Tämän tuomion 56, 66 ja 67 kohdassa esitettyjen huomioiden perusteella toisen ennakkoratkaisukysymyksen b kohtaan on vastattava, että sillä, että väriä sellaisenaan haetaan rekisteröitäväksi tavaramerkiksi lukuisia tavaroita tai palveluja varten tai tiettyä tavaraa tai palvelua taikka tavaroiden tai palvelujen tiettyä ryhmää varten, on merkitystä yhdessä kyseisen tapauksen muiden seikkojen kanssa arvioitaessa värin, jonka rekisteröintiä on haettu, erottamiskykyä ja sitä, onko sen rekisteröiminen ristiriidassa sen yleisen edun kanssa, jonka mukaan sen tyyppisiä tavaroita tai palveluja, joita varten rekisteröintiä on haettu, tarjoavien muiden toimijoiden mahdollisuutta käyttää värejä ei saa aiheettomasti rajoittaa.

Neljäs kysymys

72 Neljännellä kysymyksellään kansallinen tuomioistuin tiedustelee, onko arvioitaessa sitä, onko tavaramerkillä direktiivin 3 artiklan 1 kohdan b alakohdassa ja 3 kohdassa tarkoitettu erottamiskyky, tavaramerkin rekisteröinnin osalta toimivaltaisen viranomaisen suoritettava abstraktinen vai konkreettinen tutkimus ja onko sen otettava huomioon kaikki kyseiseen tapaukseen liittyvät seikat ja erityisesti merkin käyttö.

73 Ensiksi on todettava, että direktiivin 12. johdantokappaleessa täsmennetään, että "kaikkia yhteisön jäsenvaltioita sitoo teollisoikeuden suojelemista koskeva Pariisin yleissopimus" ja että "tämän direktiivin säännösten on tarpeen olla täysin yhdenmukaiset Pariisin yleissopimuksen määräysten kanssa".

74 Pariisin yleissopimuksen 6 *quinquies* artiklan C osan 1 kohdan mukaan "merkin suojaamiskelpoisuutta arvosteltaessa on otettava huomioon kaikki tosiseikat, erityisesti kuinka kauan merkki on ollut käytössä".

75 Toiseksi on todettava, että merkin rekisteröimistä tavaramerkiksi haetaan aina rekisteröintihakemuksessa mainittuja tavaroita tai palveluja varten. Niinpä tavaramerkin erottamiskykyä on arvioitava suhteessa niihin tavaroihin tai palveluihin, joita varten rekisteröintiä on haettu, ja suhteessa siihen, kuinka kohdeyleisö mieltää tavaramerkin.

76 Koska tavaramerkkien rekisteröinnin osalta toimivaltaisen viranomaisen on varmistuttava siitä, että merkiltä ei puutu erottamiskyky sen yrityksen tavaroiden tai palvelujen suhteen, joka hakee merkin rekisteröintiä tavaramerkiksi, kyseinen viranomainen ei voi suorittaa abstraktia tutkimusta vaan tutkimus on välttämättä suoritettava konkreettisesti. Tutkimuksessa on otettava huomioon kaikki kyseiseen tapaukseen liittyvät seikat, joihin kuuluu tilanteesta riippuen sen merkin, jonka rekisteröintiä tavaramerkiksi haetaan, käyttö.

77 Neljänteen ennakkoratkaisukysymykseen on näin ollen vastattava, että arvioidessaan, onko tavaramerkillä direktiivin 3 artiklan 1 kohdan b alakohdassa ja 3 kohdassa tarkoitettu erottamiskyky, tavaramerkkien rekisteröinnin osalta toimivaltaisen viranomaisen on suoritettava konkreettinen tutkimus ja otettava huomioon kaikki kyseiseen tapaukseen liittyvät seikat ja erityisesti merkin käyttö.

Oikeudenkäyntikulut

78 Yhteisöjen tuomioistuimelle huomautuksensa esittäneille Alankomaiden ja Yhdistyneen kuningaskunnan hallituksille ja komissiolle aiheutuneita oikeudenkäyntikuluja ei voida määrätä korvattaviksi. Pääasian asianosaisten osalta asian käsittely yhteisöjen tuomioistuimessa on välivaihe kansallisessa tuomioistuimessa vireillä olevan asian käsittelyssä, minkä vuoksi kansallisen tuomioistuimen asiana on päättää oikeudenkäyntikulujen korvaamisesta.

Näillä perusteilla

YHTEISÖJEN TUOMIOISTUIN

on ratkaissut Hoge Raad der Nederlandenin 23.2.2001 tekemällään päätöksellä esittämät kysymykset seuraavasti:

1) Ääriviivattomalla värillä sellaisenaan voi olla tiettyjen tavaroiden ja palvelujen osalta jäsenvaltioiden tavaramerkkilainsäädännön lähentämisestä 21 päivänä joulukuuta 1988 annetun ensimmäisen neuvoston direktiivin 89/104/ETY 3 artiklan 1 kohdan b alakohdassa ja 3 kohdassa tarkoitettu erottamiskyky edellyttäen erityisesti, että väri voidaan esittää graafisesti siten, että esitys on selvä, täsmällinen, itsessään täydellinen, sellainen, että siihen on helppo tutustua, ymmärrettävä, kestävä ja objektiivinen. Tätä viimeksi mainittua edellytystä ei voi täyttää pelkkä kyseisen värin esittäminen paperilla, mutta se voidaan täyttää kuvaamalla tätä väriä kansainvälisesti hyväksytyllä värien yksilöimiskoodilla.

2) Arvioitaessa erottamiskykyä, joka tietyllä värillä voi tavaramerkkinä olla, on tarpeen ottaa huomioon yleinen etu, jonka mukaan sen tyyppisiä tavaroita tai palveluja, joita varten rekisteröintiä on haettu, tarjoavien muiden toimijoiden mahdollisuutta käyttää värejä ei saa aiheettomasti rajoittaa.

3) Tietyllä värillä sellaisenaan voidaan katsoa olevan direktiivin 89/104/ETY 3 artiklan 1 kohdan b alakohdassa ja 3 kohdassa tarkoitettu erottamiskyky edellyttäen, että kohdeyleisön käsityksen mukaan tavaramerkin perusteella kyetään yksilöimään, että tavara tai palvelu, jota varten tavaramerkin

rekisteröintiä haetaan, on peräisin tietystä yrityksestä, ja erottamaan tämä tavara tai palvelu muiden yritysten tavaroista tai palveluista.

4) Sillä, että väriä sellaisenaan haetaan rekisteröitäväksi tavaramerkiksi lukuisia tavaroita tai palveluja varten tai tiettyä tavaraa tai palvelua taikka tavaroiden tai palvelujen tiettyä ryhmää varten, on merkitystä yhdessä kyseiseen tapaukseen liittyvien muiden seikkojen kanssa arvioitaessa rekisteröitäväksi haetun värin erottamiskykyä ja sitä, onko kyseisen värin rekisteröiminen ristiriidassa sen yleisen edun kanssa, jonka mukaan sen tyyppisiä tavaroita tai palveluja, joita varten rekisteröintiä on haettu, tarjoavien muiden toimijoiden mahdollisuutta käyttää värejä ei saa aiheettomasti rajoittaa.

5) Arvioidessaan, onko tavaramerkillä direktiivin 89/104/ETY 3 artiklan 1 kohdan b alakohdassa ja 3 kohdassa tarkoitettu erottamiskyky, tavaramerkkien rekisteröinnin osalta toimivaltaisen viranomaisen on suoritettava konkreettinen tutkimus ja otettava huomioon kaikki kyseiseen tapaukseen liittyvät seikat ja erityisesti merkin käyttö.

Puissochet	Wathelet	Timmermans
Gulmann	Edward	Jann
Macken	von Bahr	Cunha Rodrigues

Julistettiin Luxemburgissa 6 päivänä toukokuuta 2003.

R. Grass — kirjaaja

G. C. Rodríguez Iglesias — presidentti